

AZ IMRE SÁNDOR-KULTUSZ – A PEDAGÓGUS MUNKÁSSÁGÁNAK SZAKIRODALMI VETÜLETE

Szűts-Novák Rita

DOI: 10.25116/kozelitesek 2018.1-2.4

Bevezetés

A vonatkozó bibliográfia tanulmányozása után megállapíthatjuk, hogy Imre Sándor alakjával és tevékenységével mindig is divatos volt foglalkozni. 20. század eleji színre lépése óta nem telt el olyan évtized, amikor ne lett volna terítéken munkássága pedagógiai körökben, időszerűsége ezáltal is bizonyított. Az ítéletek, recenziók felhangja többnyire pozitív volt, de az aktuális közgondolkodás és történelmi háttér adta ideológiák mindig más aspektusban mutatták be őt. Esszémben, kiválasztva egy-egy róla szóló, különböző időben keletkezett írást, életútjának mérföldköveit és főbb alkotásain keresztül pedagógiai irányvonalait követve próbálom a műfaj adta keretek között rekonstruálni a szakirodalom egy-egy szeletének viszonyulását az Imre Sándor-jelenséghez. Nyilván a téma terjedelmes, ezért esszében csak bemutatásra, jelzésre vállalkozom, mélységek érintése nélkül.

Imre Sándor élete és munkássága

Magyarország későbbi vallás- és közoktatásügyi minisztere, a nyelvész tanár nagyapjával¹ megegyező nevű Imre Sándor felsőfokú tanulmányait 1894–1898 között a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen folytatta, majd két évvel később német-magyar szakos középiskolai tanári diplomát is itt szerzett, és még ez évben egyetemi doktor lett. Értekezését Alvinczi Péter kassai magyar papról írta, mely munkája szülővárosában még a 19. században nyomtatásban is megjelent (Imre 1898).

Példaképe, tanító mestere ebben az időszakban Schneller István volt. *„A köztem és Schneller közti különbség az én tanultságbeli fogyatékoságomnak tudható be”* – jegyzete fel egyszer egy kettőjük pedagógiájáról tartott emlékbeszéd leírt szövege mellé (Deák 1996: 272).

Schneller és általa Imre is a nevelés legfontosabb céljának nem a tudományos oktatást, *„hanem az ember erkölcsösödésének elősegítését, az emberben születése óta meglévő autonóm gondolkozásra és cselekvésre való lehetőség – más szavakkal, Kant álláspontját átvéve – a jóakarát kibontakoztatását tekintette”* (Kékes Szabó 1998: 377).

Martinkó József (2005) tanulmánya foglalkozik részletesen Imre Sándor erkölcsfogalmával, amire természetesen nagy hatása volt példaképe, Schneller nézeteinek, hiszen mindketten az egyén erkölcsi fejlődésének hívei. A múlt században minden jelentősebb pedagógiai gondolkodó fontosnak találta

¹ Imre Sándor (Hegyközpályi, 1820. augusztus 6. – Hódmezővásárhely, 1900. december 21.) elsősorban nyelvészként volt jelentős, de irodalomtörténészként és folkloristaként is számon tartjuk. 1858-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1879-től rendes tagja, 1878-tól a Kisfaludy Társaság rendes tagja volt. Kevesen tudják, de jó kapcsolatot ápolt debreceni osztálytársával, Arany Jánossal, és részt vett Kossuth Pesti Hírlapjának szerkesztésében.

nyilatkozni a témában. Ami érdekes, hogy bár elméletük rokon volt, a gyakorlati megvalósításra különböző megoldásokat találtak. Martinkó szerint a legkoherensebb erkölcsrendszer Imrénél tapasztalható.

Véleményem szerint Martinkó József ebben a tanulmányában igazán aktuális irányvonalat mutat Imre erkölcsszemlélete mai értelmezhetőségének és hasznosíthatóságának filológiai és gyakorlati kérdésfelvetésekor, ezért számomra nagyon figyelemfelkeltő és elgondolkodtató az útmutatása Imre tevékenységének további kutatására vonatkozóan.

Továbbbőve Imre életének következő tárgyalandó szakaszára, tanulmányai körülményeinek ismertetésével kell folytatnunk.

Egyetemi tanulmányainak befejezése után, 1899–1900-ben Imre Sándor felkereste a németországi egyetemeket, járt Heidelbergben, Lipcsében, Strassburgban, Berlinben, Jénában, majd 1900–1908 között a kolozsvári református kollégium főgimnáziumának tanára volt. 1904-ben a kolozsvári tudományegyetem magántanára lett, elsősorban a *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről* (Imre 1904) című munkája alapján – ezzel a korszakával Tóth Gábor (1998) foglalkozott részletesen.

Első jelentősebb publikációit is komoly érdeklődés övezte már; Rácz Gyula (1903) recenziója korai válasz volt Imre *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről* című művére.

A szerző Imréhez hasonlóan Hódmezővásárhelyen született, de három évvel korábban, 1874-ben, és szintén Kolozsváron folytatott tanulmányokat, ahol bölcsészdoktori oklevelet is szerzett. 1909–1915 között előbb a Fővárosi Könyvtár könyvtárosa, később a Fővárosi Statisztikai Hivatal titkára volt, majd közgazdasági író, statisztikus (Kenyeres 2001).

Nyilvánvalóan nem lehet elvonatkoztatni attól, hogy Rácz érezhetően szimpatizált Imrével, erre utal gyakran fogalmazási stílusa: „*Jelen alkalommal értékes s igen érdekes* könyvének, mely egy hosszabb sorozat első tagja, – első részében **buzgó lelkiismeretességgel** állítja össze rendszerben Széchenyi Istvánnak kiadott és irott műveiből: Széchenyi nevelési elméletét. [...] Imre dr.-nak pedig **melegen gratulálunk** és várjuk az **érdekes folytatást**”²

Recenziójában Rácz a mű méltatása mellett időnként internacionális szakmai kontextusba helyezve Imrét, olyan alkotók elé sorolja, mint kora népszerű amerikai szociológusa, Franklin Henry Giddings, vagy a német pedagógus előd, Paul Gerhard Natorp.

Természetesen az említett stílus nem von le Imre művének értékéből, de nagyban hozzájárulhat az Imre-kultusz korai, szakirodalmi alapjaihoz.

Következő lényeges állomásként említhetjük meg, hogy Imre egyetemi magántanári kinevezését 1910-ben erősítették meg a magyar nevelés története tárgykörben a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen, de ezt megelőzően már 1908-tól egészen 1918-ig a Paedagogium pedagógiai tanára, majd igazgatója volt.

² A fettelés Rácz Gyula mai szemmel túlzó, de korának megfelelő, romantikára jellemző stílusa érzékeltetésére Szűts-Novák Ritától származik.

Imre Sándor fontos munkát végzett a tanterv modernizálásában is ekkor, javaslatait a *Polgáriszkolai Közlöny* 1910. évi március 1-i és áprilisi számában ismertette. A Paedagogiummal (Budapesti Polgári Iskolai Tanítóképző) való kapcsolatáról kimerítően szól Tóth Gábor már említett cikke (Tóth Gábor, 1998.), ami neveléstörténeti szempontból releváns, hiszen a szerző mind az akkori oktatásügy és a fennállásának problémáival birkózó Paedagogium, mind annak tanára és később igazgatója, Imre Sándor ottani pályafutását érintette. Imre Sándor számos fontos gondolata fogalmazódott meg ezekben az években, amik a továbbiakban is visszatérnek munkásságában; hangsúlyozza például a tanárjelöltek tudatosságra, polgári iskolai tanárrá nevelésének kérdését.

1912-ben jelent meg *Nemzetnevelés: jegyzetek a magyar művelődési politikához* (Imre 1912) című tanulmánykötete, amit számos hasonló tematikájú dokumentum követ (Imre, 1919, 1943). Fontos év volt ez szakmai életében, ahogy elmondhatjuk ezt Tettamanti Béla pszichológus, pedagógus tanárról is, aki ekkor nyerte el rendes tanári kinevezését, és még ebben az évben megjelent első pedagógiai dolgozata *Lélektani ismeretek a nevelés munkájában* címmel (Gácsér-Pukánszky 1989).

Ez utóbbiról annyit mindenképpen érdemes itt megemlíteni, hogy filozófiát Alexander Bernáttól, pszichológiát Pauer Imrétől, pedagógiát Fináczy Ernőtől tanult. Filozófiai-pedagógiai gondolkodására többek között Wilhelm Dilthey, Schneller István, Imre Sándor volt még a legnagyobb hatással, és ahogy Schablauerné Kertész Katalin (1987) is kitér rá a nyolcvanas évek közepén a *Tettamanti emlékkötetben*, nézetei Imréivel nagyon sok helyen hasonlóságot mutatnak. A szerző utal arra, hogy a negyvenes években a *nemzetnevelés* mint fogalom a tévesen hozzátapadt fasiszta ideológia miatt pejoratív jelentést kapott, s emiatt Imre Sándor is veszített átmenetileg népszerűségéből.

Tettamanti Béla Imréről szóló nekrológja (Tettamanti 1945) ebből az időből származik, de Rácz korábbi írásával szemben a szerző egy kiforrottabb személyiségre és életútra reflektált, mély veszteségérzettel és csalódott felismeréssel, hogy Imre elvesztésének nem volt meg az elvárható visszhangja sem nevelői körökben, sem a társadalom egészében:

„Imre Sándor, a magyar művelődéspolitikai és elméleti neveléstudomány legnagyobb képviselője [...] elvesztésével az a férfiú hullott ki közülünk, akire az új, romjaiból fölépülő Magyarországon munkálkodók táborának szüksége lett volna, aki egyik vezető munkatársa lehetett volna művelődéspolitikai törekvéseinknek, közoktatásügyünk megkívánt átszervezésének”.

Tettamanti Imre Sándor szakmai nagyságának méltatása mellett kitér a nemzet fogalmának ideológiai mentesítésére, ezzel is legalizálva Imre neveléstudományban betöltött, nem elhanyagolható négy évtizedes elméleti és gyakorlati szerepét.

Véleményem szerint elmondhatjuk, hogy míg Rácz még bőven az embert, a barátot, a példaképet ítélte meg Imre művével kapcsolatos írásában, és kevés hangsúlyt fektetett a tények ábrázolására, Tettamanti már egy egész pályaképről tudott számot adni. Később írásaiban és gyakorlatában is továbbvitte elődje irányelveit, gondozva ezzel kultuszát a nehezebb történelmi korszakokban is.

Imre neveléssel kapcsolatos munkáiról számos kisebb recenzió jelent meg az 1920-as, 1930-as években, de ezek nagyrészt Ráczéhoz hasonlóan még nem adtak Imre Sándor munkásságáról koncepciózus leírást, a recenziók csak az egyes művek, sok esetben idealizált dicséretében merültek ki (Frank 1928). Kivételt képez ebben Gyulai Ágost (1935) beszámolója az 1934-ben, Szegeden, Imre szerkesztésében megjelent *Nevelésügyi tanulmányok* című kötetéről, amelyben saját diákjai tanulmányai jelentek meg. Gyulai nem csupán az elemzett könyvről szól, hanem Imre életének egy szakaszáról, a Ferenc József Tudományegyetem pedagógiai tanszékén és a szegedi egyetem Pedagógiai Intézetében töltött időről is számot ad, mert – ahogy a recenzióból körvonalazódik – a kötet elkészítése után Imre a „*budapesti műegyetem pedagógia tanszékének égisze alatt*” folytatta alkotó munkáját.

A 20. század első felében Imre társasági tagságainak³ a száma az egekbe rúgott, és ismert, hogy a kritikák nagy részének helyet adó Magyar paedagógia⁴ című újság szerkesztője is volt néhány évig. Ehhez még hozzájárultak politikai ambíciói és betöltött tisztségei, hiszen 1918 és 1924 között előbb helyettes-államtitkári, majd adminisztratív államtitkári funkciót töltött be a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, majd az ideiglenes hivatalnokkormányban, más néven a Friedrich István-kormányban töltött be a vallás- és közoktatási miniszteri posztot. Talán nem meglepő, hogy független írás objektív szerzőtől alig jelent meg Imréről ekkoriban.

A független szerzőség és időbeliség aspektusából vizsgálja a témát Pukánszky Béla tanulmánya *Imre Sándor neveléstana* címmel (Pukánszky 1995: 339), amelybe a szerző megfelelő objektivitással és szakmai háttérrel elemzi Imre neveléssel kapcsolatos műveit, középpontba helyezve a *Neveléstan* (Imre 1929) című munkát:

„A nemzetnevelés-koncepcióban foglalt egyik lényeges kívánalom a »nevelői gondolkodás« terjesztése. [...] Imre Sándor páratlanul gazdag tudomány-népszerűsítő munkásságával ennek a nevelői gondolatnak a minél tágabb körökben való meggyökerezését kívánta elősegíteni.”

A magyar neveléstörténetben a háborús történelmi körülmények során pedagógiai problémákkal kellett szembenéznie az oktatásnak is, amelyek két csoportra oszthatóak, egyrészt a háború hatására milyen etikai problémák merülnek fel az iskolákban, másrészt milyen következményei voltak a háborúnak a közoktatásban. Egymás után jelentek meg a nevelés és a háború problémáit együtt tárgyaló cikkek. Imre Sándor is azonnal reagált az eseményekre, számos háborúval kapcsolatos tanulmánya született (Imre 1942, 1943).

Így épül fel 45 tanulmányból az 1943-ban a Studium kiadásában megjelent *Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés* című kötete, amiről szintén Gyulai Ágost írt érdekes sorokat (Gyulai 1943) a Magyar Paedagógiában (ebben az időben szerkesztője is volt a lapnak):⁵

³ A fontosabb társasági tagságai: Magyar Paedagógiai Társaság (1906–1945), Magyar Pszichológiai Társaság (választmányi tag), Magyar Pestalozzi Társaság (1906–), Magyar Gyermektanulmányi Társaság (1908–), Magyar Filozófiai Társaság (választmányi tag 1913–), Irodalomtörténeti Társaság (választmányi tag 1913–)

⁴ Magyar paedagógia: a „Magyar Paedagógiai Társaság” folyóirata, fel. szerk. Csengeri János, Budapest, Franklin Társulat K., 1892-

⁵ Gyulai Ágost felsőoktatás-szervező, neveléstörténész ars poeticája Lányi Katalin könyvében olvasható: „...a tanári, vagyis pedagógiai pályámnak azonban csak az irodalmi szakmai tartalma vonzott mindig, a tanításra magára, vagyis a pedagógiai gyakorlati részére nem gondoltam” (Lányi, 1997)

„Imre Sándor lelki világában az 1914-ben kitört világháború olyan mélyreható élmény volt, mely – nemzete sorsáért való aggodásában – központi helyre került nevelői gondolkodásában is, egész akkori közéleti és irodalmi tevékenységét determinálta, konkrét célt adott a világháború utáni évtizedekben kívánatos megújhódás számára, hogy annál pontosabban megvilágosodjék a tőle régebben alkotott nemzetnevelés nagyjelentőségű fogalma. Szerzőnk maga így mondja előszavában: Akkor minden gondolatunkat a háborús élet kormányozta; megújhódás szükségét éreztük s alapvető segítségét a nemzetnevelésben láttuk.”

E sorok Imre Sándort már gondoskodó atyai szereppel ruházzák fel, a virtuális imázs itt már a Tettamanti-nekrológiában két évvel később megfogalmazott erőt és bölcsességet sugározza. Egyet kell értenem Gyulaival abban, hogy Imre munkája a nevelői gondoskodás megtestesülése, azonban továbblépve a leírtakon, véleményem szerint a tanulmányokban visszatérő központi tradicionális irányvonalat (lásd nemzeti örökség) felváltja egy előremutató innovációs törekvés (lásd háború utáni felépülés az oktatásügyben). Ez a újszerű megközelítés csírájában már a *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről* (Imre 1904) című munkájában is jelen volt, amikor a gyakorlat fontosságára célzott:

„A nevelés elméletét nem elvont elméletnek nevezett okoskodások állapítják meg, sőt éppen az életnek kell benne alapul szolgálnia [...] alkotója a jövőbe néz.”

Imre Sándor munkáinak recepciója

Imre Sándor tevékenységéről halála után is sok elméleti munka született, de számos tartalmaz ezek közül elavult nézeteket vagy politikai propagandát, mint például Heksch Ágnes (Heksch 1959, 1969) írásai.

A szerző monográfiája (Heksch 1959) egyértelműen hiánypótló dokumentum Imre Sándorról. Egyrészt mert egyedülálló hosszúságban, 299 oldalon szól Imre művelődéspolitikai tevékenységéről, másrészt pedig próbálja végre a túlzott nacionalizmussal vádolt Imrét rehabilitálni , azonban sajnos ehhez egy másik politikai ideológiát hív segítségül (Heksch 1969: 9):

*„A szocialista alapból fakadt és arra visszaható neveléstudomány a maga szocializmust építő munkáját – amint ezt Marx és Lenin tanításából világosan látjuk – csak akkor végezheti eredményesen, ha átdolgozza, bírálat alá veszi, a munkásmozgalom szempontjából ellenőrzi a tudomány előzményeit, és belőlük olyan következtetéseket von le, amelyeket annak előtte a **polgári keretek korlátoztak.**”⁶*

Vagy: *„A nemzetnevelés a lehetséges magyar nevelés a szocializmus viszonyai között is.”*

Természetesen nem marasztalhatjuk el stílusáért Heksch Ágnest, aki a kor kívánalmi szerint írta meg dolgozatát, hiszen nyilvánvalóan ez volt az ára, hogy sok helytálló megállapítást is tehessen Imre Sándor személyiségére nézve, amelyek elősegítették az Imre-kultusz újbóli, megérdemelt térnyerését hazánkban (Heksch 1969: 10):

⁶ A fettelés Szűts-Novák Ritától származik.

„Imre személyében a nemzetnevelés olyan rendszerezőre talált, akiről bízást elmondhatjuk: neveléstudományunknak az eddigi időkig egyik legjelentősebb alakja, akiben szellemi és erkölcsi kiválóság találkozik kivételes tudományos tájékozottsággal.”

Egy életmű méltó helyre kerül

Az Imre munkásságáról szóló szakirodalom tárgyalásakor, ha nem is törekszünk a teljességre, mindenképpen ki kell emelni a Budapesti Műszaki Egyetem Műszaki Pedagógia Tanszékének 2010-es emlékkonferenciáján elhangzott előadásokat közreadó füzetet (szerk. Benedek 2011).

A kötet a sokszínű Imre Sándornak állít emléket, természetesen középpontban a Műegyetem Pedagógiai Intézetének élén, illetve a budapesti Műszaki Egyetem rektoraként végzett munkájának bemutatásával, de külön rész szól a kezdetekről, Széchenyi szerepéről is Imre munkásságában.

Benedek András bevezető tanulmányában (Benedek 2011) kijelenti, hogy Imre Sándor személyében az elméleti tudós és a gyakorlati oktató pedagógus korszerű eszménye is példaértékű módon megjelent.

Összegzésül tehát elmondhatjuk, hogy Imre puritán személyisége, Széchenyitől elsajátított nemzetnevelési elvei, az ideológiáknak ellenálló erkölcsi tartása, a támadások dacára internacionális és dinamikus nevelési irányai, a háborús években az oktatásügy mellett folytatott, gyakorlatban is kibontakozó harca egyaránt hozzájárul ahhoz, hogy további összehasonlításokat és elemzéseket végezzünk a témában, akár a Martinkó és Pukánszky által felkínált nyomon. Engem foglalkoztat továbbá, hogy mennyiben lehetséges a régi gyakorlatra építeni, vagyis azt aktualizálni, és esetleg a modern technológiát követve, digitális eszközökkel oktatni és közvetíteni Imre Sándor örökségét. Ez az irány, amivel a jövőben érdemes foglalkozni, és az Imre Sándor-kultuszt egy magasabb szinten továbbépíteni.

Felhasznált irodalom

- Benedek András (2011): *Imre Sándor jelenünknek szóló munkássága és hagyatéka*, in: Benedek András (szerk.): *A nemzetnevelő Imre Sándor (1877–1945) – A 2010. október 28-i emlékkonferencia előadásai – Egyetemtörténeti Füzetek – BME Műszaki Pedagógia Tanszék, Budapest, 3–13.*
- Deák Gábor (1996): *Imre Sándor helye a magyar pedagógiai irodalomban*, Magyar pedagógia, (96. évf.) 3. sz. 271–288.
- Frank Antal (1928): *Imre Sándor: Önmagunk nevelése*, Magyar paedagogia, (37. évf.) 107.
- Gácsér József–Pukánszky Béla (1989): Tettamanti Béla, OPKM, Bp.
- Gyulai Ágost (1943): *Imre Sándor: Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés*, Magyar paedagogia, (52. évf.) 2. sz. 245–248.
- Gyulai Ágost (1935): *Imre Sándor: Nevelésügyi tanulmányok*, Magyar paedagogia, (44. évf.) 190–193.
- Heksch Ágnes (1959): *Imre Sándor nevelélméleti tevékenysége 1919-ig*, Tankönyvkiadó, Budapest
- Imre Sándor (1943): *A nemzetnevelés fogalma*, Stephaneum Ny., Budapest
- Imre Sándor (1942): *A nevelés válsága a két háborúban*, Stephaneum Ny., Budapest
- Imre Sándor (1898): *Alvinczi Péter kassai magyar pap élete*, Hódmező-Vásárhely, H.-M.-Vásárhelyi Ny.
- Imre Sándor (1904): *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről*, Politzer, Budapest
- Imre Sándor (1943): *Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés*, Studium, Budapest
- Imre Sándor (1919): *Mi a nemzetnevelés?*, Lampel, Budapest
- Imre Sándor (1912): *Nemzetnevelés: jegyzetek a magyar művelődési politikához*, Ajtai Ny., Budapest
- Imre Sándor (1929): *Neveléstan: bevezetés az iskolai nevelés munkájába*, Studium, Budapest
- Kékes Szabó Mihály (1998): *Schneller István nézetei a családi nevelésről*, Magyar pedagógia, (98. évf.) 4. sz. 377–384.
- Lányi Katalin (1997): *Gyulai Ágost*, OPKM, Budapest
- Magyar életrajzi lexikon* (2001): 1000–1990, Kenyeres Ágnes (főszerk.). Arcanum, Budapest
- Martinkó József (2005): *Imre Sándor erkölcsi nevelésről vallott nézetei napjainkban*, in: Czirják József et al. (szerk.): *Az erkölcs szépsége: a kaposvári Erkölcs-, Művészetfilozófiai és -nevelési Konferencia előadásai, 2003. augusztus 27–29., Kaposvári Egyetem Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Főiskolai Kar, Kaposvár, 364–378.*
- Pukánszky Béla (1995): *Imre Sándor neveléstan* [tanulmány]. In: *Imre Sándor: Neveléstan: bevezetés az iskolai nevelés munkájába*, Budapest, 337–344.
- Rácz Gyula (1903): *Imre Sándor: Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről*, Magyar paedagogia, (12. évf.) 635–637.

- S. Heksch Ágnes (1969): *Imre Sándor művelődéspolitikai rendszere*, Tankönyvkiadó, Budapest
- Schablauerné Kertész Katalin (1987): Tettamanti Béla és Imre Sándor pedagógiai nézeteinek rokonsága, in: Kovács László (szerk.): *Tettamanti emlékkönyv*, KTF, Kaposvár, 65–72.
- Benedek András (szerk.) (2011): *A nemzetnevelő Imre Sándor (1877–1945) – A 2010. október 28-i emlékkonferencia előadásai – Egyetemtörténeti Füzetek – BME Műszaki Pedagógia Tanszék*, Budapest
- Tettamanti Béla (1945): *Imre Sándor*, Magyar paedagogia, 1944–1946. (53. évf.) 1. sz. 49–51.
- Tóth Gábor (1998): *Imre Sándor és a paedagogium*, Magyar pedagógia, (98. évf.) 2. sz. 99–122.